

НІЧНИЦЯ ВУСАТА — *MYOTIS MYSTACINUS*

Номенклатура

Повна наукова назва виду: *Myotis mystacinus* (Kuhl, 1817). Інші поширені наукові назви: *Leuconoe mystacinus*, *Selysius mystacinus*; *Myotis ikonnikovi* (для Європи). Інші поширені українські назви: нічниця-вусатка, нічвид-вусатик.

Ряд Кажани — Vespertilioniformes Zag. (syn. Chiroptera Blumenbach, 1779)
Родина Лиличкові — Vespertilionidae Gray, 1821 [гриба *Myotini* Tate, 1942]
Рід Нічниця — *Myotis* Kaur, 1829.

Таксономічна характеристика

Один з 60–65 сучасних видів роду *Myotis* s. l. (Стрелков 1981), один з 9 видів нічниць в фауні України (Загороднюк 1998а). Відноситься до надвидової групи "*mystacinus*", яку разом з наявними в нашій фауні нічницями триколірними (*Myotis emarginatus*) звичайно розглядають як окремий підрид *Selysius* (Павлінов і Россолімо 1987 та ін.); з іншими групами дрібних нічниць (*Isotus*, *Paramyotis* etc.) цей вид інколи відносять до окремого роду *Leuconoe* s. l. (Загороднюк 1998а). Представлені на теренах України географічні форми відносять до трьох різних підвидів: західноєвропейського *mystacinus* s. str. — в західних областях, кавказького *aurascens* — в Криму, Херсонщині та Запоріжжі, східноєвропейського *brandtii* — на Харківщині і Полтавщині (Абеленцев і Попов 1956 тощо). Кримсько-присиваські вусатики нещодавно переописані як окремий підвид *popovi* (Стрелков 1983), позаяк слобожанські та придніпровські "*Myotis mystacinus brandtii*" перевизначені як належні виду *Myotis daubentonii* (Загороднюк 1999а; форму *brandtii* тепер визнаються як окремий вид-двійник нічниця вусатої: див. попередній нарис). До цього ж виду відносяться численні вказівки на знахідки в Закарпатті нічниця *Myotis ikonnikovi* — виду, що включений до Червоної книги України (1980) і всіх фауністичних зведень (Абеленцев і Попов 1956; Корнеєв 1965; Крижанівський та Ємельянов 1985 тощо) (*Zagorodniuk* – у друці).

Біологічна характеристика

Найдрібніший та, відповідно, найбільш спеціалізований вид нічниць європейської фауни. Морфологічно подібний до нічниця північної (*Myotis brandtii*), від якої відрізняється меншими розмірами, світлішим забарвленням, відсутністю додаткових горбків на щічних зубах тощо (Hanak 1970; Стрелков і Бунтова 1982 тощо; для огляду див.: Загороднюк 1998b). Селиться в щілинах скель і берегових урвищ, в тріщинах і під корою дерев, щілинах карнизів, під обшивкою будівель, норах берегових птахів, часто групами з 3–40 особин (Абеленцев і Попов 1956). У виводковий період самиці селяться окремими від самців одновидовими групами, самці та ялові самиці — поодинокі або малими групами по 2–3 особини. Полюють в присмеркові години та вночі, часто над береговою лінією, політ починають з відвідання водою. Період розмноження розтягнутий, період пологів на півдні припадає на другу половину червня і липень; в Закарпатті в середині вересня ще зустрічали молодих, які тільки почали самостійне життя (Абеленцев і Попов 1956). Лінняння в кінці літа або на початку осені. Українські популяції є перелітними: всі відомі колекційні матеріали зібрані в період від середини березня до середини вересня. На зимівлі в Україні інколи відмічають в печерах Прикарпаття та Закарпаття (Татарінов 1988; Покин'єв 1997).

Оцінка стану та чисельності популяцій

Загалом вид *Myotis mystacinus* (як і відповідний надвид, що включає також *Myotis brandtii*) на території України рідкісний: відомо лише 20 колекційних особин, що становлять 1,8 % загального обсягу колекційних зразків кажанів з території України (Загороднюк і Ткач 1996). На зимівлі в печерах Прикарпаття та Закарпаття відмічають лише поодинокі особини, і частка виду становить не більше 1–3 % від інших кажанів (Татарінов 1988; Полушина і Боровець 1988; Покин'єв 1997; Варгович 1998). У Криму вид більш звичайний (Дулицький 1974), і в гірських районах нічниця вусату вважають фоновим видом кажанів скельних біоценозів (Бескаравайний 1988). Подібні високі показники чисельності встановлені раніше для Сивашів і р. Молочної, де вид відмічають у високій чисельності практично в усіх досліджених місцях, від розколин вапнякових та пісковикових скель і берегових лесових урвищ до дамб на соляних промислах (Абеленцев і Попов 1956).

Географічне поширення

Вид має загалом південне поширення, і його ареал займає майже всю лісостепову та степову смугу ареалу колишнього політичного виду *Myotis*

mystacinus s. l., північніше якої простягається ареал сестринського виду *M. brandtii* (за: Стрелков 1983а-б). У всіх попередніх оглядах щодо хіроптерофани України (див. розділ з таксономії) вид представляють як поширений по всій території України, за винятком деяких поліських районів (Абеленцев і Попов 1956; Сокур 1960; Корнеєв 1965 тощо). Перегляд наукових колекцій дозволив перевизначити "вусатих" нічниць і суттєво змінити погляди на їх поширення. З'ясувалось, що більшість вказівок на поширення виду у всіх природних зонах України є неправильними, і всі "знахідки" виду в Лісостепу та на Поліссі (напр.: Лихотоп та ін. 1990) або не підтверджені морфологічними описами або (за наявності матеріалу) були перевизначені як *Myotis daubentonii* (Загороднюк 1999); і, навпаки, до цього ж виду *Myotis mystacinus* відносяться численні описи поширення в Закарпатті нічниця Іконнікова (Абеленцев 1950 та ін.; ревізія: Zagorodniuk – in press). Ареал виду показано на рисунку, звідки видно, що всі достовірні знахідки відносяться до західних областей України, Криму та Приазов'я (рис. 4).

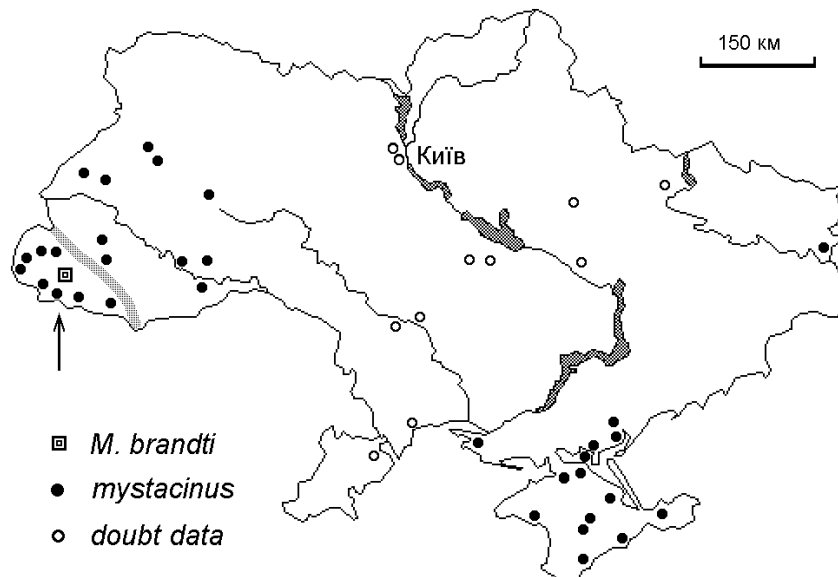


Рис. 4. Поширення нічниць групи "*mystacinus*" в Україні — північної (*M. brandtii*) та вусатої (*M. mystacinus*, вкл. південну форму *popovi*). Відкриті значки — помилкові та сумнівні вказівки "вусатих" нічниць, не підтверджені описами чи фактичними матеріалами, і у більшості випадків перевизначені нами як *Myotis daubentonii* (за: Zagorodniuk – у друці).

Категорія охорони в Україні

Нічниця вусата включена у додаток 2 до Бернської конвенції (Конвенція... 1998). До Європейського (RDBEV 1997) та національного списків (Червона книга... 1994) вид не внесено, однак одну з особин цього виду, помилково визначену як рідкісний для Європи далекосхідний вид *M. ikonnikovi* (див. таксономічну довідку), включено до першого видання ЧКУ (Червона книга... 1980). В зв'язку з наявністю двійникового виду *Myotis brandtii* необхідно надати їм однакову охоронну категорію вразливих видів ("VU", за: IUCN... 1994). За діючою в Україні старою 5-бальною схемою раніше запропоновано надати цьому виду 3-ю категорію (Загороднюк та ін. 1998).

Зміни стану популяцій та фактори вразливості

Впродовж поточного 20 століття частка виду залишалась однією з найменших і мала тенденцію до скорочення: відносна чисельність виду в зборах з України за три довготривалі періоди становить 3,8–0,2–1,9 % (Загороднюк і Ткач 1996¹). Дослідження видового складу і чисельності кажанів в копальних фаунах на території Словаччини (Obuch 1995) свідчать про колишню високу його чисельність (12 %), а, отже, про суттєве скорочення частки виду. Це, очевидно, обумовлено природними процесами і, отже, не може бути змінено програмами охорони виду. Однак фактор винищення вікових дерев в результаті проведення так званих санітарних рубок лісу та фактор турбування в зимових підземних сідалах залишаються одними з найсуттєвіших, дію яких можливо і необхідно контролювати і регулювати.

Утримання і розведення у неволі

Як і в випадку попереднього виду, зауважу, що досвіду штучного утримання та розведення дрібних нічниць взагалі в Україні немає (у кожному разі утримання цієї групи в неволі буде складним). В зв'язку з необхідністю проведення таксономічної ревізії групи *Selysius* загалом певний досвід щодо утримання нічниць вусатих може бути отриманий вже найближчим часом.

Заходи охорони і рекомендації щодо збереження

Вусата нічниця є рідкісним видом більшості регіонів України і має бути включена до наступного видання Червоної книги України. Спеціальним заходом охорони слід вважати надання статусу охоронних територій основним місцям концентрації виду в Україні. Це може бути досягнуто шляхом

¹ З уточненнями щодо знахідок в останній 35-річний період за: Загороднюк 1999.

розширення території існуючих заповідників (Карадазького, Азово-Сиваського, Карпатського тощо) та створення нових заповідних одиниць вищого рангу, зокрема, в межах подільського карстового району (Загороднюк 1999b).

Прогалини у знаннях про вид в Україні

Численні повідомлення про знахідки "вусатих нічниць" в Україні, насамперед, в Лісостепу, вимагають ретельної перевірки (рис. 4) та нових підтверджень, оскільки значна частина відомої інформації може бути віднесена ще до двох видів — водяної та північної нічниць. Окрім того, необхідні цитогенетичні дослідження виду з південних теренів, оскільки просторова ізольованість та певні морфологічні відмінності між західною та південною популяціями можуть виявитись вищими за відмінності підвидового рівня.

Цитована література

- Абеленцев В. И. О летучих мышах Закарпатской и других западных областей УССР // Наук. зап. Київськ держ. ун-ту. – 1950. – 9, вип. 6. – С. 59–74. – (Тр. зоол. музею, том 2).
- Абеленцев В. И., Попов Б. М. Ряд рукокрылих или кажаны — Chiroptera / Фауна Украины. Славці. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – том 1, вип. 1. – С. 229–446.
- Бескаравайный М. М. Современное состояние фауны рукокрылых Карадага (Крым) // Рукокрылые (морфология, экология, эволюция, паразиты, охрана). – Киев: Наук. думка, 1988. – С. 113–116.
- Варгович Р. Зимівля кажанів в гіпсових печерах Буковини Поділля // Європейський кажанів '98 в Україні – Київ, 1998. – С. 117–123. – (Праці Теріологічного школи, вип. 1).
- Дулицкий А. И. Численность и проблемы охраны рукокрылых в Крыму // Мат-лы 1-го всесоюз. совещ. по рукокрылым (Chiroptera). – Ленинград: ЗИН АН СССР, 1974. – С. 63–67.
- Загороднюк І. Систематичний огляд кажанів Східної Європи // Європейський кажанів '98 в Україні – Київ, 1998a. – С. 32–48. – (Праці Теріологічного школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Полівиди кажанів Східної Європи та їх діагностика // Європейський кажанів '98 в Україні – Київ, 1998b. – С. 56–65. – (Праці Теріологічного школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Помилкові назви виду *Myotis mystacinus* з території України // Вестн. зоології – 1999. – 33, № 3. – (у друці).
- Загороднюк І. В. Рідкісні види тварин у фауні України // Розбудова національної екологічної мережі України / Під ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонка – Київ, 1999b. – (у друці).
- Загороднюк І., Жила С., Покин'череда В. Теріологічна школа-семінар «Славці у Червоній книзі» // Вестник зоології – 1998. – 32, № 5-6. – С. 149–150.
- Загороднюк І. В., Ткач В. В. Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (Chiroptera) на території України // Доповіді НАН України – 1996. – N 5. – С. 136–142.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). – Київ: Мін екобезпеки України, 1998. – 76с.
- Корнєєв О. П. Визначник звірів УРСР. Видання друге. – Київ: Рад. школа, 1965. – 236с.
- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г. Класс млекопитающих // В. А. Топачевский (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. – Киев: Наук. думка, 1985. – С. 197–234.

- Лихотон Р. И., Ткач В. В., Барвинский Н. И. Рукокрылые. Киева и Киевской области // Материалы по экологии и фаунистике некоторых представителей рукокрылых – Киев, 1990. – С. 10–27. – (Препринт/ АН УССР; Ин-т зоол.: N 90.4).
- Павлюков И. Я., Россолимо О. Л. Систематика млекопитающих СССР. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 285с. – (Сб. Тр. Зоол. музея МГУ; Т. 25).
- Покин'череда В. Ф. Зимове населення кажанів підземних порожнин на території Карпатського біосферного заповідника // Міжнар. аспекти вивч. та охор. біорізноманіття Карпат: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 550-річчю м. Рахова – Рахів, 1997. – С. 148–153.
- Полушина Н. А., Боровець Е. Я. О зимовке рукокрылых в Страдчанской пещере // Изученность териофауны Украины ее рац. использовании и охрана сб. научн. тр. – Киев: Наук. думка, 1988. – С. 46–48.
- Сокур І. Т. Славці фауни України та їх господарське значення – Київ: Держучпедвид, 1960. – 211с.
- Стрелков П. П. Отряд Chiroptera Blumenbach, 1779 — рукокрылые // Каталог млекопитающих СССР (плиоцен-современность) / Под ред. И. М. Громова Г. И. Барановой – Ленинград: Наука, 1981. – С. 31–53.
- Стрелков П. П. Усатая ночница (*Myotis mystacinus*) и ночница Брандта (*Myotis brandti*) в СССР и взаимоотношения этих видов. Сообщ. 2 // Зоол. журн. – 1983a. – 62, вып. 2. – С. 259–270.
- Стрелков П. П. Места находок *Myotis brandti* Eversmann, 1845 и *Myotis mystacinus* Kuhl, 1819 (Chiroptera, Vespertilionidae) по материалам музеев СССР // Фауна, систематика и биология млекопитающих – Ленинград 1983b. – С. 38–42.
- Стрелков П. П., Бунтова Е. Г. Усатая ночница (*Myotis mystacinus*) и ночница Брандта (*Myotis brandti*) в СССР и взаимоотношения этих видов. Сообщение 1 // Зоол. журн. – 1982. – 61, вып. 8. – С. 1227–1241.
- Татаринев К. А. Новое местообитание рукокрылых в верховьях Прута // Рукокрылые (морфология, экология, эволюция, паразиты, охрана). – Киев: Наук. думка, 1988. – С. 96–99.
- Червона книга України ІРСР / Під ред. К. М. Ситника – Київ: Наук. думка, 1980. – 504с.
- Червона книга України Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака – Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1994. – 464с.
- IUCN Red List Categories prepared by IUCN species survival commission. – Gland: The World Conservation Union, 1994. – 21 p.
- Hanak V. Notes on the distribution and systematics of *Myotis mystacinus* Kuhl, 1819 // Bijdragen tot de Dierkunde. – 1970. – 40 (1). – P. 40–44. – Proc. 2nd Intern. bat research conf.).
- [RDBEV] Red data book of European vertebrates. – Strasbourg, 1997. – 154 p. – Final draft for review: November 28, 1997).
- Загороднюк І. V. Does bat species *Myotis ikonnikov* Ognev occur in Ukraine? – (у друці).

I. Загороднюк